

Vajda Barnabás

Dunaszerdahelyi épületek, terek, kultuszok

Tények és magyarázatok

Radikális fizikai átalakulás. Dunaszerdahely város 1945 után olyan méretű radikális fizikai változásokon esett át, ami az ipari forradalom legintenzívebb átalakulásaihoz hasonlítható. Rengeteg épület eltűnt, nagyon sok új épült, és volt jó néhány, amelyek roppant átalakulásokon mentek át.

Az egyik legdrasztikusabb oda-vissza változás a város egyik legexponáltabb épületét érinti a Fő utca és a Szent István tér sarkán. Ez az épület eredetileg a Főszolgabírói Hivatal számára épült. A két háború között itt működött a Járási Hivatal, majd 1945 után itt helyezték el a Dunaszerdahelyi járást politikailag és adminisztratív értelemben igazgató Járási Nemzeti Bizottságot (JNB). Az épület központi pártzatatáról eltűnt a Főszolgabírói Hivatal felirat, helyébe az Okresný národný výbor felirat került. Az épületet 1967 és 1969 között átépítették számítástechnikai központtá, és ekkor az egykor enyhén szecessziós jellegű épületet a felismerhetetlenségig átalakították: szocialista kockaépületté változtatták. Teljesen eltűntek róla az ablak feletti díszek, és eltűnt legszembeütőbb jellegzetessége is: a két tetőpillér közti homlokdíz. Ezt a jellegtelen szocreál formát az épület az egész kommunista korszakban megtartotta. Amikor a rendszerváltás után a Fő utca elkezdett átalakulni, a sarki épület visszavette egykori formájának legalább egy részét, amennyiben homlokzatának közepén újra megjelent az egykori főszolgabíróóság tetejének jellegzetes csúcsdíszítése.

Az egykor Padányi Bíró Márton veszprémi püspök által építtetett Sárga kastély is a nagy átalakulások épülete. 1938-ban a magyar katonai igazgatás helyi központja volt, 1945-től a csehszlovák katonai hatóságé, végül átalakították múzeummá. 1969 nyaráig, amikor a helyiek észbe kaptak, hogy micsoda kincs van a birtokukban, a Sárga kastélyban volt már geodéziai központ, működött ott efsz és inszeminátor-munkahely, és voltak benne lakások is.

Az új városbeli épületek közül jelentős a város első áruháza a Jesenský utca és az Erzsébet tér sarkán. 1971 áprilisában nyílt meg tőle nem messze a Centrum épülete a Bartók Béla korzón, benne méteráruval és konfekcióval. Mivel ezt a két üzletet csak nagy túlzással lehetett áruháznak nevezni, ezért általános öröm fogadta, amikor 1968 februárjában a Textil Bratislava kezdeményezte egy „iparúrura szakosodott üzletház” építését az akkori Dukla téren; ez lett a Kék Duna Áruház. Az építkezési kérvény szó szerint leszögezi, hogy „a nagy üzlet kezdeményezése a város vezetésétől indult”. Így épült meg a város első igazi nagyáruháza, a Kék Duna, amely 1977. november 29-én nyílt meg.

Az egykori városi temető helyén felhúzott Duna Szálló exkluzív szórakozóegységnek számított. Hogy növeljék a kihasználtságát, az étteremben hétfő kivételével mindennap zene szólt, a téli időszakban pedig ún. ötórai teát, azaz

egyfajta bált szerveztek fiatalok számára. A hely valóban alkalmassá vált mindenféle közösségi szórakozási esemény megrendezésére. Sokáig itt ülték meg a nőszövetségi évzárókat, itt köszöntötték a nyugdíjba vonulókat, és itt adtak fogadást a nemzetközi sportversenyek résztvevőinek is. A korabeli sajtókommentárok nemcsak a szálloda korszerűségét emelték ki, hanem azt is, hogy általa Dunaszerdahely *városiasabb város* lett: „A Duna szálloda a nagyvárosok interhoteljeivel vetekszik. Az ember tényleg azt gondolhatja itt, hogy egy nagyvárosban szórakozik” – írta a Csallóköz.

Dunaszerdahely legjellemzőbb központi épülete a Városi Művelődési Központ (VMK). A helyi sajtó már 1964-ben „az új dunaszerdahelyi kultúrház építéséről” cikkezett, és az új kultúrházra már 1968-ban megvolt nemcsak a határozott igény, hanem a konkrét terv is: „A jövő évre [1969-re] minden elő van készítve az új városi kultúrház építésének a megkezdésére, ahol 450 személyt befogadó színházterem lesz szélesvásznú filmmel, további terem 450 személy befogadására, városi könyvtár, klubhelyiségek.” Az új kultúrház iránti igény nemcsak abból fakadt, hogy a város vezetői úgy érezték, az 1968-as események során politikailag engedelmes magyar járás végre megérdemel valami tényleg nagyot, hanem a kornak abból az ideológiai céljából is, hogy koncentráljanak, azaz központi ellenőrzés alá vonjanak minden kulturális és ifjúsági szándékot, cselekvést, törekvést. Ez a határozott szándék még az egyébként szabad szellemű 1968-as évben is felbukkant, amikor az év elején a járásban szaporodó ifjúsági klubok kérdését vitatták meg a Csemadok járási elnökségében. A dunaszerdahelyi VMK építése végül 1973-ban kezdődhetett meg. Főtervezője a pozsonyi Jozef Slíž volt, az alapkövet pedig 1973. augusztus 13-án helyezte el Félix Masár egy rettenetes ideológiai hablaty kíséretében a szocialista kultúra jelentőségéről. Az épületet 1977. november 4-én, „a nagy októberi szocialista forradalom 60. évfordulójára” időzítve adták át rendeltetésének. S bár az épület öt hosszú évig épült, Mácsai Gyula büszkén írhatta le pár évvel később, hogy „kész a VMK szemet gyönyörködtető kétemeletes épülete”.

Aszanáció. A dunaszerdahelyi régi épületek elbontása az egész kommunista korszakban folyamatos tendencia volt. Ezzel kapcsolatos a kor egyik kulcsfogalma, az *aszanáció*. A szanálás szó, amelyet a cseh és szlovák terminológia aszanálásnak nevezett, a korabeli szótári jelentés szerint állagi és higiéniai okokból tarthatatlan állapotban lévő területek, városrészek, munkaterületek, építmények lebontását, eltüntetését vagy rendezését jelentette.

A szanálás/aszanálás sokszor teljesen indokolt volt, és sok helyen valóban rettenetes higiéniai körülmények között zajlott, esetenként szó szerint patkányüztést jelentett. Valódi céljait ugyanakkor jól mutatja az a korabeli filmecske, amelynek egész koncepciója a régi és az új ellentétére épül, és amely a „diadalmas jövőt” mutatja és a „diadalmas markológépet” dicséri. A „mindent felülmúló modernség” propagandagondolatát mi sem fejezi ki jobban, mint az öregemberrel ügető lovas kocsi, amely miatt nem tud haladni a korszerű busz, valamint a rózsaszálak mögül fényképezett panelházak, hogy aztán a film maradék három percét lefoglalja a panelépítés lendülete: a szorgoskodó munkások, a sok diadalmas traktor, daru és bagger, na és persze a beton,

a beton, a beton.... Ebben a szocialista propagandafilmben a „régí” egyenlő az „értéktelelennel”, amely felett győzni fog a diadalmas új.

Amikor a várost 1950 után elkezdték szétbontani, pusztítani kezdték a múltat is. A bontók tudatában voltak, hogy főleg az 1970 utáni bontások példa nélküli beavatkozást jelentenek a város arculatába, amire az is utal, a városi krónikákban időről időre utalnak rá, hogy a lerombolt városról fotók, sőt filmdokumentáció készül, így megőrzendő a régi városképet is. Ezek azonban csak tartalom nélküli szavak voltak. A valóságban sem a város vezetése, sem a kommunizmusban létező társadalmi szervezetek nem tudták magukat kivonni a programszerű modernizációs jelszavak nyomás alól, és semmit nem tettek azért, hogy a város múltja tényleg megmaradjon a társadalmi emlékezetben. Teljesen ellenkezőleg cselekedtek: rendületlenül folytatták „a városfejlesztést” és „a város fizikai arculatának a radikális javítását”.

A szanálás/aszanálás sokszor a szó szoros értelmében patkányirtást jelentett. Ahogy arról Podhradský dunaszerdahelyi városi képviselő 1971-ben nagyon szemléletesen (bár talán kissé túlozva) beszámolt: „Városunkban sok házat aszanáltak. Ezek többsége öreg ház volt, amely alatt rengeteg patkány élt. Most, ahogy a házakat rombolják, a patkányok szétfutnak minden irányba, és lassan *elárasztják az egész várost.*” Podhradský talán a Lefutós/Vámbéry utca aszanációjára gondolt, ami egyúttal a város régió és zsidó múltjának az eltüntetését is jelentette. Az „aszanáció” jelentése ugyanis a kommunista szaksargonban: „eltüntetünk mindent, ami romos, falusias vagy régi”. A kommunista rendszer tudatosan az aszanációt használta ugródeszkának nemcsak a modernizációhoz, hanem ahhoz is, hogy a kommunista városfejlesztés a saját ideológiájuk képére alakítsa át a települések fizikai tereit.

A legnagyobb bontási hullám nyitányát az ún. Öregváros-projekt jelentette 1970 után a Nemesszeg teljes lebontásával. A nagyarányú bontás 1978-ban a Fő utcán folytatódott, majd a Keleti lakótelep felé húzódott, amelynek a kedvéért régi házak egész sorát bontották el. 1980 és 1982 között legalább két komplett városrész tűnt el így. Amikor a Szent György-templom környékét „rendezték”, a templom mellől eltűnt a plébánia épülete, a Vecler/Wetzler-féle ház és a Lefutós (Vámbéry) utca. 1982-ben a város déli része alakult át a felismerhetetlenségig: ekkor a várost átszelő Bős–Galánta főútvonal kedvéért egy kisebb falunyi házat bontottak le a Galántai úti kereszteződéstől a pódafai elágazásig. Eltűnt a föld színéről a Komáromba vezető út jobb oldala. Más szavakkal, teljesen átalakult a mai Bősi úti felüljárótól a Galántai úti körforgalmon át a Kálvin térig szinte minden. A destrukció kevéssel a rendszerváltás előtt ért véget; 1988-ban már csak egy családi házat bontottak el a városban.

A célzott bontásokkal jól láthatóan szembe lehetett állítani a régít és az újat. Emellett az aszanáció bár burkolt, de igen eredményes eszköz volt a kommunizmus keresztényellenességének és antiszemitizmusának a kinyilvánítására. Ennek a két ideológiai támadási iránynak a *rejtett szándékait* természetesen jól elfogadható érvekkel, például a célszerűséggel és a haszonelvűséggel leplezték. Hiszen nemcsak a keresztény templomokat, illetve a zsinagógákat, hanem rengeteg más háborús kárt szenvedett épületet is veszni hagytak, azaz a kevésbé költséges megoldást választották, amikor a régi épületeket vagy a maradványaikat inkább elbontották. A városra vonatkozó írott forrásokban csupán a

korszak vége felé, az 1980-as években leljük nyomát, hogy a teljes elbontások alternatívájaként felmerült az épületek *felújítása*. 1981 nyarán Potásch Attila a lakosok lakásigényeivel kapcsolatban találta ezt mondani: „Egyre aktuálisabb, hogy ami nem megfelelő, azt *nem aszanálni* kell, hanem *modernizálni*.”

A problémás múlt problémás épületei. Miközben fontos látni, milyen fő célt szolgáltak a bontások („kell a hely a lakásépítésnek”), s miközben lényeges, mi lett a lebontott házak lakóival („azt tanácsoljuk, vagy építsenek családi házat, vagy lépjenek be a lakásszövetkezetbe”), azt is le kell szögezni, hogy számos dunaszerdahelyi épületbontásnak kimondatlanul az is célja volt, hogy eltüntesse a város magyar múltját. Számos városbeli bontásnak egyház-, pontosabban vallásellenes éle volt, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük a kommunizmus ateista jellegét.

A folyamat egyaránt irányult mind a keresztény, mind a zsidó kulturális örökség ellen, és beleilleszkedett abba a sorba, melynek végső célja a városi tér lehető legtökéletesebb *deszakralizációja* volt. E cél szellemében 1959-ben felszámolták a város keresztény temetőjét, annak gyönyörű gesztenyefáival és szakrális emlékeivel együtt, beleértve a nagyszerű Kriha-féle Jézus szíve kápolnát, valamint a lidértejedi Piatà-szobrot, amelyet 1945 után vittek ki a városból.

Ezeket a bontásokat nemcsak a vallásellenesség motiválta, hanem távolba tekintő urbanisztikai megfontolások is befolyásolták. A felszámolás kétségtelenül hosszabb távra megoldotta a temetőproblémát, másfelől nagy és olcsó telket biztosított a helyén felépülő JNB épületének, valamint a vadonatúj Duna Szállónak. Ha a korabeliek érzékenyebben közelítettek volna a múlthoz, akkor a temető megőrzésére törekednek. Körülépthették volna a használaton kívülre helyezett és kegyhellyé nyilvánított temetőt (amire rengeteg példa van gyorsan terjeszkedő városok esetében), amely ezután pihenőhelyként, nyilvános parkként szolgálhatott volna. A cél azonban nem ez volt, hanem az, hogy egy csapásra tabula rasa állapot teremtődjön a város központjában. A temető *nélkül* tökéletesen újra lehet rajzolni nemcsak a város tényleges térképét, hanem annak képzeletbeli, mentális térképét is. A régi szakrális tér *helyére* a JNB fizikailag igénytelen, ámde politikailag domináns épülete került, azaz a város régi szakrális terét felváltotta egy új, „világi” épület a város kellős közepén.

A szakrális tér teljes semmibevétele nyilvánult meg abban, ahogy a város az egyetlen katolikus templomával bánt. A lealázás azzal kezdődött, hogy 1949-ben a Szent György-templom mellett helyezték el a rengeteg mocskot termelő Prefa épületszerkezet-gyártó üzemet. Az üzem ugyan idővel kiköltözött a Karcasai útra, ugyanakkor 1970-től elkezdték lebontani a Nemesszeg városrészt, s vele együtt a katolikus templom körüli épületeket. 1972-re a Szent György-templom körül lebontották szinte az összes régi épületet egy új lakótelep érdekében. A romboló építők tudatában voltak, hogy a város egyik legrégebbi részét számolják fel, ezért adták a projektnek az „Öregváros lakótelep” abszurd fantázianevet. Ahhoz képest, hogy az építkezés a büszke „járási székhely” abszolút közepén zajlott, a munka jócskán elhúzódott, mert még hat évvel később, 1978-ban is javában tartott a Szent György-templom körüli „rendezés”, aminek részét képezte az ott található szakrális szobrok áthelyezése is.

Az elbontott nagyzsinagóga esete is a korabeli városvezetés múlt iránti érzéketlenségét tanúsítja. A városvezetés jóváhagyásával a nagyzsinagógát 1950–1951-ben egyszerűen elbontották. Köveinek egy részét az építőanyag-in-széges időkben széthordták (a helyiek az első világháborús hadifogolytábor anyagait is széthordták 1918 végén), egy másik részük viszont a helyi sport-egyesület, a DAC krónikása, Brányik Sándor szerint beépült az akkor épülő DAC-stadion épületeibe. A Kukučín utcai kiszinagózában előbb tomaternmet akartak berendezni a csehszlovák sportszövetség számára, majd az épületet 1960–1962 során lebontották. Ennél már csak a zsidó menház esete szomorúbb. Egy 1961-es JNB-előterjesztés szerint az 1900-ban létesült „aggok házába” (amelyet az előterjesztés idején a JNB szociális osztálya használt) a Pionírháznak kellett volna beköltöznie. Ezt a tervet azonban valaki megfúrta, s miután 1963 folyamán a városvezetés megvizsgálta az ügyet, úgy döntöttek, hogy a Pionírház nem a menházba, hanem a Vermes-villába fog költözni, és ez hamarosan meg is történt. (Annál a döntésnél, amelyen a Pinonírház költözéséről döntöttek, Gyurcsik József, a későbbi Városi Nemzeti Bizottság elnöke, azaz polgármester, és ifj. Kugler Gyula képviselték a várost.) A nagyzsinagóga helyét előbb befűvesítették, majd egy szocreál középület került rá; a Kukučín utcában és a menház helyén lakótömbök létesültek. Az épületek hiánya, a *nem látható* hiátus, máig a város közösségének memento morija.

A jóvátehetetlen bontások nemcsak szakrális, hanem világi épületeket is jöcskán érintettek. A Bihari Szálló (az az épület, amely eredetileg a Központi Takarékpénztár és Magyar Királyi Postahivatal számára épült, majd egy időben a Csallóközi Népbank épülete is volt) 1945 után kézenfekvően lehetett volna posta, mégsem lett az, mert a posta előbb vele átellenben, a Fő utca és a Bacsák utca sarkán működött, majd egy teljesen új posta épült a Fehér kastély *helyén*. Holott az egykori Bacsák család építtette, késő klasszicista stílusú, kétszintes, kéttengelyes Fehér kastély ügyének okos kezelésével két hasznos dolgot is tenni lehetett volna: kis akarattal meg lehetett volna menteni a jövő számára a Fehér kastélyt, egyben szépen postává lehetett volna renoválni a Biharit, amely ott állt egy kőhajításra.

Mentális folyamat: a feledés homálya. 1967-ben a szlovák műemlékvédelmi hivatal összeírása a városban még összesen hat említésre méltó műemléket talált: a Sárga és a Fehér kastélyt, az evangélikus és a katolikus templomot, a katolikus templom mellett álló Szent Miklós késő barokk szobrot, valamint a Szent István téri obeliszket. Amikor Péntek Mária egy bő évtizeddel később, 1981-ben egy szlovák művészeti folyóiratban összefoglalta a Dunaszerdahelyi járás műemlékvédelmi oltalom alá sorolandó műtárgyait, akkor Dunaszerdahelyről már csak két épületet tudott említeni: a „sárga kastély”-on kívül „a gótikus stílusban épített egyházi *objektumot*” (sic!) és „a benne lévő freskókat”.

A város fizikai képének a változásával és az idő előrehaladtával a város régi és új lakóinak tudatában két lényeges mentális folyamat ment végbe. Az egyik oldalon kialakult egyfajta töretlen jövőbe vetett hit, a másik oldalon pedig eltűnt a múlt, vagy inkább az időbeli folytonosság tudata.

Ráadásul Dunaszerdahelyen a *múlt* több okból is problematikus volt, de különösen azok voltak az 1945 utáni társadalmi-emberi változások. A kom-

munista utókor három síkon is kifejezetten törekedett *eltörölni* mindent, ami 1945 *előtt* volt: gazdasági vonalon igyekezett „meghaladni” a korábbi társadalmi-gazdasági rendszert, a kapitalizmust; ideológiai vonalon szerette volna eltörölni a valláshoz kapcsolódó klerikális örökséget; és nemzeti vonatkozásban a helyi kommunista elit igyekezett minél gyorsabban elfelejteni a magyar nemzeti múltat. Az első kettő, a kapitalizmus és a klerikalizmus dehonesztálása a cseh és a szlovák vidékeken is hivatalos program volt. Viszont a nemzeti jelszavak a csehek és a szlovákok körében élő hívószavak maradtak. Igaz ugyan, hogy a sztálinista-gottwaldista Csehszlovákia viszonyai között a *szlovák nemzeti identitás* is gondként merült fel, de az még mindig jobb pozícióban volt, mint a magyar múlt, amit en bloc a *fasiszta* háborús bűnös szinonimájaként állítottak be.

A hivatalos emlékezetpolitikának Dunaszerdahelyen elsősorban magyarelénes éle volt. A város *írott* történetéből gyakorlatilag eltűnt a magyar múlt. Az 1948 utáni városvezetésnek nyilván nem volt könnyű közös nevezőt találnia a legújabb rendszer és a magyar múlt között. Az azonban különösen fájdalmas, hogy a városból pontosan a kommunista időszak alatt tűntek el nemcsak a magyar múlthoz kapcsolódó láthatatlan történetek, hanem annak szinte minden fizikai-épített jele is. 1950 után nyom nélkül eltűnt egy sor olyan köz- és magánépület, amelyek épp e magyar múlthoz kötődtek, és egyébként meghatározták a város képét. Nemcsak a Kaszinó, a Fehér kastély és az egykori adóhivatal, hanem a város olyan házai is, mint pl. a Vecler-, Alexy-, Pirovits-féle házak, amelyeket egy olyan kisvárosban, mint amilyen Dunaszerdahely volt, az 1970-es évekig a helyiek név szerint ismertek. Bár a legidősebbek körében ez máig él, a szélesebb városi köztudatból eltűntek ezek a nevek, és nemcsak azért, mert a városnak teljesen új lakói lettek, akik a tulajdonos családokat már nem ismerték, hanem azért is, mert nyom nélkül eltűntek azok a házak, épületek, az a *fizikai valóság*, amelyre ez a közösségi emlékezet vonatkozott. Az *új* város zűrzavaros közösségi tudatát jól jelzi, hogy 1980-ban teljesen önkényes módon megtartották „Dunaszerdahely város alapításának 800. éves ünnepségét”.

A kollektív emlékezet kiradírozásának legfeltűnőbb példája a Nemesszeg városrészben lakó dunaszerdahelyi hagyományos iparos-fuvaros réteg emlékének az eltüntetése volt. Haldoklásuk a gazdasági-jogi-adminisztratív ellehetetlenítés miatt már az 1950-es években elkezdődött. Fizikai nyomaik viszont csak akkor törölődtek el, amikor a Nemesszegen és a Lefutós utcában a házaikat tömegesen eldózerolták, majd ugyanoda, a város központjába proletárrétegek költöztek, akiknek nem voltak, nem lehettek emlékeik a korábbi városról. Az elhallgatás és a bontás együtt így irtotta ki az iparosokat-fuvarosokat örökre és szinte nyom nélkül az emlékezetből. Ahogy az 1938-ban felállított magyar országzászlót is felváltotta a Hősök emlékműve, mintha az előbbi soha ott sem lett volna. A város zsidó öröksége a régi családi házak és a zsinagógák eltűntével gyakorlatilag kiirtódott az 1945 után született generációk tudatából, az összevissza változtatott városi utcanevek között pedig alig van élő ember, aki kiigazodnék.

A legfelső városvezetés ambivalens viszonyulását a történelmi múlthoz szépen bizonyítja egy 1980-as, a város szépségeit propagáló könyv, amely

Gyurcsik József üdvözlő szavaival kezdődik. Az előszóban a Városi Nemzeti Bizottság elnöke azt mondja, hogy ez a szép kivitelezésű képeskönyv hivatott „megmenteni a jelen és a jövő nemzedéke számára a régmúlt hagyományait”. Ennek ellenére a profi fotósokkal fényképeztetett könyvben a régmúlt egyáltalán nincs is benne, azt nagyon gondosan ki- és elkerülték. Konkrét példa a múlt tudatos kikerülésére ebben a könyvben a Vecler-féle ház és a melléillesztett felirat: „A régi Dukla tér, lebontva 1974-ben” – vagyis inkább a tér „hivatalos nevét” adták meg, hogy még véletlenül se kelljen megnevezni a dunaszerdahelyi múlt egyik szép és jeles épületét. Egy, a saját épített múltjára valamit is adó kisváros mindent megtett volna érte, hogy a Vecler-házhoz hasonló kis építészeti gyöngyszemet megmentse. Ehelyett Dunaszerdahelyen ez is, oly sok más emlékekkel együtt, a múlt kódéba veszett.

„A város központjában új lakóházak emelkednek, a régit pedig felváltja az új” – lelkesedett a város krónikása az 1970-es években, egy 1980-as könyvkiadvány pedig, amely a helyi progressziót volt hivatott dicsérni, ezt a költői kérdést tette fel s válaszolta meg: „De mi is jellemző arra a nagyarányú változásra, amire azt mondjuk, hogy gyökeresen megváltoztatta a város arculatát? [...] E rónaságon új, minden igényt kielégítő lakótelepek épültek komfortos lakásokkal.” Csakhogy a város központi helyein megvalósított bontások és építések a maguk építészeti igénytelenségében nemcsak a felismerhetetlenségig eltorzították a várost, hanem szinte mindent eltöröltek Dunaszerdahely régmúltjából.

Ideológia terek és kultuszok. A közösségi tereket nagyban jellemzi, milyen térelemekkel díszítik őket, s ezekkel együtt miféle közösségi alkalmaknak, kultuszoknak szolgálnak helyszínül. Minden politikai rendszer, nemcsak a totális diktatúrák igyekeznek a városi térségeket saját maguk nyilvános életetésének a színterévé tenni. A tereknek, s főleg a központi városi tereknek még ezen belül is kitüntetett szerepük szokott lenni. Mivel (Richard Rodgers szavaival) a „városi tér és az épületek nagymértékben formálják az emberek létét és viselkedését”, ezért a centrális városi terek minden időben hajlamosak ideológiájával megtöltődni – így vált a dunaszerdahelyi Szent István tér is a helyi kommunista kultuszok terévé.

A Szent István tér (akkor Május 1. tér) ideológiai főtér jellege akkor teljesedett ki, amikor befejeződött a városcentrum kiépítése: a JNB és a VMK épületei az előttük elterülő fizikai térben, a város legcentrálisabb helyén, a Fő utca és a Jesenský utca találkozásában. Ez a központ maga volt a szocialista modernizáció, abban az értelemben, ahogy 1961-ben az akkori politikai hatalom eltervezte ezt a centrális városi teret. A hatalom a JNB nagy méretű állami épületével határozott jelzést küldött: Dunaszerdahelynek arra kell szolgálnia, hogy a *kontroll alatt tartott* város uralja az egész „magyar” járást. Mindez nem túlzás, ha tudjuk, hogy Dunaszerdahely mint város bizonyos meghatározott felsőbb politikai, gazdasági és ideológiai feladatokat kapott, amelyeket ki kellett sugározni a régióra.

A JNB épülete már a hatvanas évek elejétől lefoglalta a tér északi részét, a VMK azonban csak a hetvenes évektől kezdte uralni a délit. A JNB és a VMK között ezután széles és tágas volt a Szent István tér, amely előtt szaladt ezt

az egész ideológiai kompozíciót szalagként összefogó Fő utca. Az ideológiai szempontú tételrendezésre ráerősített az a mód, ahogy az állam a saját hatalmi épületeit a város közepére koncentrált: a Járási Pártbizottságot, a járásbíró-ságot, a katonai parancsnokságot és az államügyészséget mind-mind a Szent István tér pár perc alatt bejárható szomszédságában helyezték el. Inkább tudatosan, mint nem, a Szent István tér körül testesült meg a szocreál hatalom.

Ennek ellenére a Május 1. tér mint városközponti ideológiai centrum kiváló adottságaival a helybeli elvtársak tökéletesen tisztában voltak: azt tudatosan használták és kihasználták. Minden május 1-jén a VMK előtt volt a „szemletribün”, majd a „felszabadulási emlékmű” előtt elhaladva a felvonulók a JNB előtt felállított „főtribün” elé értek. A gazdasági ágazatok szerinti felvonulások – ahogy azt Dunaszerdahelyen is gyakorolták – 1968-ban eltűntek, majd 1971 után újra felbukkantak. A kommunista párt ügyelt arra, hogy 1968 traumáját látványos tömegrendezvényeken lehessen „lereagálni”, ezért 1970-ben és 1971-ben a május 1-jét különösen nagyszabású ünnepek keretében ünnepelték a téren. Az 1970-ben a város központjában felvonuló kb. 45 000 ember a hivatalos megfogalmazás szerint a „CSKP megalakulásának 50. évfordulóját” és „hazánk felszabadulásának 25. évfordulóját” ünnepelte; ez az 1970-es ünnepség lett valószínűleg a város valaha volt legnagyobb tömegrendezvénye. Az 1968 utáni felvonulások demonstratív jelentőségének a szervezők is tudatában voltak: „1971. május 1-je. Ebben az évben sokkal nagyobb figyelmet fordítottunk a díszítésre, mint korábban. A zászlók számát nagyon megnöveltük, és a többi díszítést is. Főleg az ablakok és a kirakatok díszítésére gondolok, és természetesen a transzparenszekre is. A május 1-jei ünnepeken már évek óta nem láttunk allegorikus kocsikat, ebben az évben szép kocsijaink voltak.”

A város ideológiai főtere a Nagy János-féle emlékművel vált teljessé. A Szent István teret, amely akkor a Május 1. nevet viselte, egy nemzetközi munkásmozgalmi ünnepről nevezték el, de csak a ráhelyezett szoborral változott meg igazán nemcsak a tér fizikai jellege, hanem annak üzenete is. Nagy János szobrászművész nagy méretű szoborcsoportja egy gránát tépte emberi testet és két másik testcsontot formáz; felirata nincs (korábban sem volt), és eredetileg egy dátum állt rajta: 1944. A művész úgy nyilatkozott a sajtónak az emlékműavatáskor, hogy a Mártírok emlékműve című szoborcsoport nem egy konkrét eseményre, hanem az emberi szenvedésre mint átfogó fájdalomra utal. Bár az alkotó nem pontosította (legalábbis a nyilvánosság előtt), hogy *milyen mártírokra* gondol, az 1944-es eredeti dátum elsődlegesen az internáltakra (zsidókra, kommunistákra) utalt, egyúttal emlékeztetett „a második világháború összes áldozatára”: „a háború kegyetlenségének és embertelenségének” áldozataira, valamint azokra az ezrekre, akiket „életük teljében sodorták a halálba a gyilkos golyók, a bombatámadások vagy a koncentrációs táborok gázkamrái” (Nagy János szavai).

Érdeemes végigtekinteni, hogyan változott az idők során a városközpontban található emlékmű *üzenete* – a művész szándékától függetlenül, sőt talán azzal ellentétben is. 1971 és 1989 között ez az emlékmű töltötte be a *helyi állami emlékmű* szerepét, de immár mint felszabadulási emlékmű. A Szent István tér és rajta Nagy János szobra mind az állandó, mind az alkalmi jellegű hivatalos kultuszoknak közösségi térül és kulisszául szolgált. Megkoszorúzták a város

felszabadulása alkalmából április 1-jén, valamint a munka ünnepén, május 1-jén. Megkoszorúzták a felszabadulás ünnepén is május 9-én, megkoszorúzták a szlovák nemzeti felkelés évforduló alkalmából is augusztus 29-én, valamint a nagy októberi szocialista forradalom évfordulóikor november 7-én. Ezt az emlékművet koszorúzták meg a Duna Menti Tavasz küldöttei éppúgy, mint a városban rendezett nemzetközi sportversenyek résztvevői. Ennél az emlékműnél tett hivatalos tisztelgést mindenki, aki a városba tévedt.

A Május 1. tér és a „szovjet baráti seregek itt állomásozó képviselőinek” dunaszerdahelyi kapcsolata immár állandósult. A város hivatalos eseményeit egyre sűrűbben díszítette vörös szekfű (a moszkvai és a prágai központi események jellemző virága), és egyre gyakrabban csendültek fel a szovjet himnusz mellett az Internacionálé és a Munkadal ritmusai a Komáromban állomásozó szovjet katonaság kultúregylete vagy fúvószenekara előadásában. A szarato vi és a balasovi „szovjet testvérvárosokkal” évente megrendezett találkozók 1979-ben kibővültek a „Tyurini Autonóm Köztársaság baráti látogatásaival”, a balasovi járási pártbizottság tagjai pedig büszkén vették át a város tiszteletbeli címerét.

De mire tudott *ténylegesen* emlékeztetni Dunaszerdahelyen a Mártírok emlékműve, amely lassanként „felszabadulási emlékművé” transzformálódott? Az itt nem létező ellenállásra vagy a partizánmozgalomra? A magyar idők végére, amit nagyon sokan sajnáltak? Vagy a városi zsidóság tragédiájára, aminek sokan a haszonélvezői voltak, és amit jobb lett volna gyorsan elfelejteni? Vagy a szerencsétlen sorsú cigányságra? Ha valakik a második világháborús Dunaszerdahely kapcsán „mártíroknak” nevezhetők, akkor az a város haláltáborba hurcolt zsidó és cigány lakossága. Nagy János emlékművén azonban nincs semmi, ami explicit módon a zsidókra vagy a cigányokra utalna, még akkor sem, ha van visszaemlékező, aki szerint „mi úgy fogtuk föl, hogy az a zsidó emlékmű”.

A történelmi szégyen helyett sokkal egyszerűbb volt, ha a helyi központi emlékmű a „felszabadulásra” emlékeztetett, ahol rendszeresen megjelentek a Komáromban állomásozó szovjet katonák képviselői. (Az aktív szovjet részvételben minimálisan bizarr volt, hogy a szovjet katonák egy olyan művész alkotása előtt tisztelegtek, akit 1971 márciusában azért zárták ki a Csemadok Központi Bizottságából, mert – a hivatalos indoklás szerint – a művész 1968-ban a komáromi járási bizottság nevében tiltakozott a Varsói Szerződés csapatainak bevonulása ellen.) De a „felszabadulás” motívummal van egy másik baj is. Az emlékmű üzenete átalakulásában fontos szerepet játszik a rajta található évszám (általam ismeretlen körülmények között való) megváltozása. Ma ez áll rajta: „1939–1945”.

Mi alól „szabadult föl” Dunaszerdahely 1945-ben, ha nem a „magyar fasizmus igája” alól? Az emlékmű 1939-es dátuma elmossa a magyar idők kezdetének egy évvel korábbi (1938) dátumát, és azt üzeni, hogy a (cseh)szlovák fennhatóság alatt meg lehet, sőt meg kell ünnepelni a fasizmus alóli felszabadulást, miközben a dunaszerdahelyi magyar férfiak nem a csehszlovák, hanem a háborús vesztes („fasiszta”) magyar hadsereg katonái voltak. A város közepi emlékmű ilyen értelemben a tudathasadás mementója, sőt durvább értelmezésben a *folyamatos megszegyenítés* eszköze. Ez olyannyira nem a ma önké-

nyes interpretációja, hogy a „szégyenletes magyar fasizmus” önostorozását a korabeli krónikák rendszeresen le is írták.

És az értelmezési zavaroknak még nincs vége. Nemcsak arról van szó, hogy az egyetlen kiválasztott év (1944) kitágult immár a második világháború teljes tartamára, hanem arról is, hogy 1989 után a szoborkompozíció fizikailag is kibővült. A Nagy János-féle emlékmű mai értelmezésének nagyon fontos részei a jobbról-balról álló fejfaszerű gránitszklák, amelyek az 1971-es felavatáskor nem voltak ott. Az emlékmű helyszínét jobbról-balról övező 3–3 szimbolikus gránit sírkő csak az 1989-es rendszerváltás óta van ott avégett, hogy az emlékműnek valamilyen *helyi értelmet* adjanak. Az univerzális üzenet, amit Nagy János 1971-ben megfogalmazott, idővel a szobor alapproblémájává vált. Nagy János szobra ugyanis a távoli, a messzi háborúról szól, nem a *helyi fájdalomról*. Más szavakkal: ez a szobor-emlékmű nem tudta megfogalmazni a *helyi történelem lenyomatát*. Ahogy azt egy hozzátartozójára emlékező hölgy mondta a kérdésemre: „Az 1990-es években a város meghirdette, hogy be lehet jelenteni, hogy kinek van háborús hőszó hozzátartozója, és akkor be lett jelentve.” A hat sziklán összesen 43 magyar név olvasható születési dátumokkal együtt. Olyan dunaszerdahelyi katonáké, akik a magyar hadseregben szolgáltak és haltak meg.

A „kultúrház előtti tér” mint virtuális főtér. Dunaszerdahelynek soha nem volt történelmi főtere, és ezen a VMK sem változtatott. Pedig a VMK nem egyszerűen *egy új épület* volt a városban. Nagy jelentőségét minden alkalommal nyilvánvalóvá tették az illetékesek, amikor az új kultúrházat „közösségi háznak”, „társadalmi háznak” vagy „városi kultúrpalotának” nevezték, sőt egy 1981-es, a Dunaszerdahelyi járásról szóló kiadvány a „kultúra modern templomai” közé sorolta, jelezve, hogy a kommunista teatralitás nem állt messze a pszeudo-vallásosságtól. Építészetileg a legigazibb szocreál monumentalitást képviselte (és tükrözi még mai, átépített formájában is), szimbolikus síkon pedig lezárta a Fő utca és a Bartók Béla korzó által háromszögelt térséget. Mint egy hatalmas hajó, vagy mint egy masszív szocreál vár, a VMK máig úgy tornyosul az egész tér fölé. A fölé a tér fölé, amely Dunaszerdahely egyik legrégebbi és *névadó* településrészét, Szerdahelyet rejti a föld alatt. S hogy teljessé váljék az architektonikus kompozíció, a téren 1986 októberében megkezdődött a háromtündéres vagy -gráciás szökőkút építése (Köves Dezső munkája, *A táncoló tündérek*).

Éppen azért, mert a város legrégebbi részén terül el, s mert máig Dunaszerdahely legközpontibb és legtágasabb tere, meglepő, hogy a térnek máig nincs rendes neve; mindenki úgy hívja: „a kultúrház előtti tér” vagy „a VMK előtti tér”. A térnek ma, többszöri átépítés után sincs olyan *központi belső tere*, amely a város valódi közösségi színteréül szolgálhatna. A kommunizmus a város közepi országotat, illetve az azt szegélyező területet használta közösségi térnek: a Járási Nemzeti Bizottság épülete uralta a Fő utcát, az előtte húzódó Erzsébet teret, valamint a vele szemben húzódó városi főutat, a Jesenský utcát. Nagyon helyesen 1989 után sok utca visszakapta régi nevét, ám a városnak továbbra sincs közösségi tere. A Vásártér, a Tyúkpiac, a Halpiac, a Neratovicei tér, a Jehuda Aszád tér, a Kálvin tér, a Barátság tér vagy már nem is léteznek,

vagy egyáltalán nem is tér alakúak. Szinte nevetséges kísérletnek hat, hogy az eredeti terveken a Rózsa ligetet és a Smetana ligetet is „térnek” tervezték, majd belátva annak lehetetlenségét, lemondtak róla.

Két jelenlegi igazi tér (Vámbéry, Erzsébet) számos ok miatt nem lehet közösségi színtér. A Vámbéry (korábbi nevein: Templom tér, Szent István tér, Beneš tér, Dukla tér) a majdnem körkörös panelkörnyezet miatt legfeljebb városközpont tud lenni, főtér nem, amire csak ráadás a tér vizuális áttekinthetlensége. A gyönyörű nevű Erzsébet tér pedig a funkciója miatt nem lehet tér, legfeljebb mindennapi közlekedési probléma. Különösen azóta, hogy bár az Erzsébet tér sokáig nyitott volt, de a Bonbon Szálló (az átépített Duna Szálló) fallal való körbekerítésével a tér jelentősen leszűkült. Amiként beszűkült a Városháza előtti tér is, ahol egykor kis park volt, de 1989 után az is beépült, vagy ahogy megszűnt a Rózsa liget eredeti térjellege azáltal, hogy a közepén alkotott négyszögletes kis medence, vízfelület eltűnt, helyét már konténer és parkoló autók foglalják el.

Jelenleg a központi tér szerepét a művelődési ház előtti térség tölti be. Ennek az aktuális kulturális és politikai események helyszínéül szolgáló térnek azonban nincs neve: ez „a kultúrház előtti tér”! De ha volna is neve (a kataszteri térképekben a tér az Erzsébet tér része), a térről akkor is hiányzik valamilyen kultikus tárgy. A központi tér ugyanis nemcsak fizikai teret jelöl, hanem valamilyen szimbolikus teret, amely a *közösségi tudat* valamilyen fontos szeptét testesíti meg, teszi láthatóvá, állítja központi helyre. Ilyesmi funkciója alkalmanként a Vámbéry térnek (1848-as emlékmű), a Szent István téri Szent Korona emlékműnek, valamint a Városháza melletti 1956-os emlékműnek van. De vajon ez utóbbiak, amelyeken áll ugyan szobor (turul, Szent Korona, lyukas zászló), betöltik-e funkciójukat, és kötődik-e hozzájuk közösségi tudat? Alkalmask-e rá, hogy a kollektív tudatot formálják, vagy hogy abban egyáltalán szerepet játsszanak? A „kultúrház előtti téren” álló három tündér szépsége és szellemi üzenete mára elhervadt: az a „dús gabonás, bővizű Csallóköz”, amit ők ezen a központi helyen megtestesítenének, mára nem létezik.

Szakirodalom

- Bácskai Vera, *A várostörténet újabb dilemmái*, in: Vonyó József (szerk.): *Várostörténet, helytörténet*, Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2003, 13–18.
- Beluszky Pál – Győri Róbert, *„A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés”. Magyarország városhálózata a 20. század elején*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005.
- Bokora Jaroslav – Bufla Mikuláš – Hodossy Dezider – Kristoffy Jozef – Mag Július – Rampaskó Július – Tóthpál Július, *Okres Dunajská Streda – Dunaszerdahelyi járás*, fotografa: Július Tóthpál, Vydal ONV a Obzor n. p., Bratislava, 1981.
- Gaucsik István, *A jövő tervezése. Galánta urbanizációja a hatalom, az ideológia és a racionalitás szövevényében (1949–1989)*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, XIV. évf. 2012/1. szám, 3–22.
- Gyáni Gábor, *Új utak a magyarországi várostörténet-írásban*, in: Czoch Gábor – Kocsis Aranka – Tóth Árpád (szerk.), *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*, Kalligram, Pozsony, 2005, 33–46.

- Héger Károly – Mag Gyula a kol., *A Dunaszerdahelyi járás felszabadulásának 35. évfordulója 1980*, Okresné osvetové stredisko v Dunajskej Strede, 1980.
- Katona Csaba – Koltai Gábor – Rácz Attila – Szűts István Gergely (szerk.), *A közép-dunántúli régió városainak szocialista kori története*, Legenda Közművelődési Egyesület – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Budapest–Veszprém, 2012. Benne a következő szerzők tanulmányai: Budai László, Cserős Borbála, Czeti Balázs, Décsy Sándor, Germuska Pál, Hermann István, Horváth Sándor, Katona Csaba, Nagy Szabolcs, Sztahó Eszter Ildikó, Szűts István Gergely, Tóth Eszter Zsófia, Valló Judit.
- Kornfeld Ferenc, *Az én városom Dunaszerdahely – „Kis Jeruzsálem”*, 2007.
- Kőszegfalvi György, *Urbanisztika. Urbanizáció – városfejlődés*, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1997.
- Mácsai Gyula (szerk.), *Moje mesto Dunajská Streda – Városom Dunaszerdahely*, fotók: Július Ásványi és Bohumír Bäuml, MsNV v Dunajskej Strede, 1980.
- Mag Gyula – Nagy Rudolf (összeáll.), *A Dunaszerdahelyi járás múltja és jelene*, Csallóközi Múzeum, Dunaszerdahely, 1988.
- Meggyes Tamás, *A 20. század urbanisztikájának útvesztői*, Terc, Budapest, 2005.
- Nagy Attila – Nagy Iván – Novák Veronika – Simon Attila – Vajda Barnabás, *Dunaszerdahely. Várostartómonográfia*, Dunaszerdahelyi Város Önkormányzata, Csallóközi Barátok Társulása, Dunaszerdahely, 2012.
- Nagy Attila, *Dunaszerdahely emlékhelyei. Épületek, szobrok, emlékművek és emléktáblák, szakrális kisémlékek, temetők, történeti síremlékek, eltűnt emlékhelyek*, Historikum – Biró Márton Polgári Társulás – Csallóközi Barátok Társulása, h. n., 2013.
- Tomka Béla, *Európa társadalomtörténete a 20. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2009.
- Tóth László – Filep Tamás Gusztáv (szerk.), *A csehszlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 I–IV.*, Ister Kiadó, Budapest, 1998–2000.
- Vacková, Barbora – Ferenčuhová, Slavomíra – Galčanová, Lucie (eds), *Československé město včera a dnes: každodennost – reprezentace – výzkum*. Pavel Mervart/Masarykova univerzita/Červený Kostelec/Brno, 2010.
- Vajda Barnabás, *Dunaszerdahely mint a kommunista regionális politika kedvezményezettje és áldozata*, in Vajda Barnabás – Gauscsik István (szerk.), *Várostartómonográfia a csehszlovák szocializmus korából*, Selye J. Egyetem, Komárom, 2015, 11–83.
- Vajda Barnabás, *Levéltári adalékok Dunaszerdahely várostartómonográfiájához: a DAC-stadion építése, a városi csatornázás és a járási kórház építése*, Eruditio–Educatio 5, 2010/1–2, 41–55.
- Valló Judit, *„Elvtársak, városossá lettünk!”*, in: Katona Csaba – Koltai Gábor – Rácz Attila – Szűts István Gergely (szerk.), *A közép-dunántúli régió városainak szocialista kori története*, Legenda Közművelődési Egyesület – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Budapest–Veszprém, 2012, 247–262.
- Végh, Ferenc – Zsigmond, Tibor, *Édes otthon. Dunaszerdahelyi olvasókönyv*, Dunaszerdahelyi Város Önkormányzata, Dunaszerdahely, 1998.